

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи**

Матейчук Оксана Василівна

**ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ-СИРИТ ТА
ДІТЕЙ, ЩО ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ ПІКЛУВАННЯ БАТЬКІВ, В
УМОВАХ ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї**

231 Соціальна робота

РЕФЕРАТ

магістерської роботи
за освітньо-професійною програмою (освітньо-науковою програмою)
«Соціальна робота»

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

*кандидат педагогічних наук, доцент
Підвальна Юлія Василівна*

Умань – 2021

ЗМІСТ	
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ –СИРІТ І ДІТЕЙ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ ПІКЛУВАННЯ БАТЬКІВ, В УМОВАХ ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї	8
1.1. Історико-педагогічний аналіз розвитку сімейного влаштування та виховання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, у вітчизняній практиці	8
1.2. Поняття прийомної сім'ї та основні напрямки її функціонування	19
1.3 Проблеми формування сімейних цінностей у дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків	33
Висновки до першого розділу	47
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ПО ФОРМУВАННЮ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ-СИРІТ, І ДІТЕЙ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ ПІКЛУВАННЯ БАТЬКІВ, В УМОВАХ ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї	49
2.1 Вітчизняний досвід роботи з прийомними сім'ями по формування сімейних цінностей у дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків	49
2.2 Проблемне поле формування сімейних цінностей у дітей сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, в умовах прийомної сім'ї	55
2.3 Апробація комплексної програми психолого-педагогічного супроводу прийомної сім'ї по формуванню сімейних цінностей і дослідження її результативності	64
Висновки до другого розділу	76
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
ДОДАТКИ	89

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день в Україні в умовах економічної кризи, політичної і соціальної нестабільності, радикальної соціально-культурної трансформації постає проблема щодо необхідності розробки нових форм утримання та виховання дітей, які перебувають в особливо складних і дискомфортних умовах. Перш за все це стосується дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Сім'я є першоосновою суспільства, одним з найдавніших інститутів виховання, де формується самосвідомість дитини, розкривається індивідуальна спрямованість його особистості, реалізуються потреби дитини в любові, ласці, повазі, турботі, спілкуванні, активності, складається мотивація його поведінки і відбувається первинна соціалізація. Підсвідома програма «спадщина предків», закладена в людині сімей, діє протягом усього життя і формує життєві цілі, визначає засади, переконання, цінності, вміння висловлювати свої почуття.

Аналітичні дані показують, що в даний час в країні понад 650 тисяч дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, з них понад 100 тисяч проживають і виховуються не в сім'ях. Держава, вирішуючи дану проблему, в якості профілактики сирітства пропонує влаштування дітей в прийомні сім'ї. У той же час переміщення дитини в сім'ю не завжди забезпечує його безболісне входження в неї, нерідкі випадки втеч дітей-сиріт з прийомних сімей, повернення їх в установи інтернатного типу, що пояснюється, в тому числі, і неготовністю прийомних батьків до прийняття нового члена сім'ї.

Практика показує, що проблема створення сім'ї у дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, стоїть гостріше, ніж у їх однолітків, що живуть в біологічних сім'ях. У дорослому самостійного життя вони продовжують відчувати недовіру до всіх людей, бувають або залежними, або надмірно нетерпимими до інших, невдячними, що чекають постійного підступу з боку оточуючих і тому при бажанні створити сім'ю зазнають

невдачі. Втрата сімейних цінностей відбувається не тільки внаслідок порушення емоційних і комунікативних зв'язків з матір'ю і родичами, а й внаслідок того, що життя в інтернатному закладі часто не вимагає від дитини виконання тих її функцій, які він виконує в нормальній сім'ї. Особливо важким для дитини-сироти виявляється в подальшому освоєння ролі сім'янина, що може провокувати проблему «сирітства», тобто відтворення соціальних сиріт в другому поколінні, відмова від виховання власних дітей колишніми сиротами.

У наукових дослідженнях створені передумови для комплексного вивчення цієї проблеми: аналіз загальних підходів до соціальної роботи з дітьми-сиротами подано у працях І. Дементьєва, Є. Рибинського, Л. Смагіної; профілактика збільшення кількості відмовних дітей і рання діагностика причин соціального сирітства розглянуті В. Брутманом, Т. Журбою, Н. Соколовою, О. Тимановою; взаємозв'язок медичних, психологічних і педагогічних аспектів у процесі інтеграції дітей-сиріт у суспільство розкриті у дослідженнях Т. Добровольської; психологічні особливості розвитку дітей-сиріт у наукових працях вивчають І. Дубровіна, В. Мухіна, А. Прихожан, І. Фурманова та ін. Педагогічним та соціально-педагогічним аспектам виховання дітей, які залишились без піклування батьків, присвячені роботи Л. Байбородової, Н. Іванової, А. Нечаєвої, Л. Оліференко, Е. Чепурних та ін.

Питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, хвилює багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. В цьому напрямку працюють відомі науковці Г. М. Бєвз, В. О. Кузьмінський, О. І. Нескучаєва, А. Й. Капська, С. Мещерякова, І. В. Пєша, І. М. Трубавіна, Н. М. Комарова та ін.

Причини виникнення соціального сирітства вивчають І. Галатир, Л. Кальченко, соціальне сирітство як соціокультурний феномен аналізує О. Коваленко, інші питання соціального сирітства висвітлено в працях І. Осипової, Г. Шепелевої та ін.

Експертну оцінку та аналіз існуючої в Україні системи утримання та

виховання дітей, позбавлених батьківського піклування проводили Л. С. Волинець, Н. М. Комарова, О. Г. Антонова-Турченко та ін. Реінтеграція батьків і дітей, перші кроки до усвідомлення проблематики визначили такі вчені: Л. С. Волинець, Т. В. Говорун, Г. І. Постолюк, Л. В. Косаревська, Л. В. Балим та ін.

В Україні існує чотири форми сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За їх пріоритетністю перелік такий – усиновлення, опіка (піклування), прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу.

Однак проблема формування сімейних цінностей у дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, в умовах прийомної сім'ї не знайшла ще досить повного відображення в науковій літературі; вимагає свого наукового обґрунтування і проблема підготовки прийомних батьків і психолого-педагогічного супроводу прийомних сімей по формуванню у дітей сімейних цінностей.

Таким чином, актуальність проблеми і недостатність її вивчення зумовили вибір теми дослідження **«Формування сімейних цінностей у дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, в умовах прийомної сім'ї»**.

Мета дослідження – процес сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, в умовах прийомної сім'ї.

Об'єкт дослідження – процес сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, в умовах прийомної сім'ї.

Предмет дослідження – зміст і способи формування сімейних цінностей у дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, в умовах прийомної сім'ї.

Відповідно до теми та мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати літературу з проблеми дослідження і уточнити змістовні характеристики основних понять.

2. Вивчити і проаналізувати досвід роботи державних, освітніх і соціальних установ з прийомними сім'ями по формування сімейних цінностей у дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.
3. Розробити і апробувати комплексну програму, визначити зміст і способи формування сімейних цінностей у дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, в умовах прийомної сім'ї.
4. Обґрунтувати зміст і способи формування сімейних цінностей у дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, в умовах прийомної сім'ї.

На різних етапах дослідження використовувалися такі **методи**:

- **теоретичні:** аналіз психологічних, соціологічних, юридичних джерел, синтез, визначення теоретичних основ дослідження;
- **емпіричні:** анкетування, бесіда;
- **експериментальні:** (констатувальний і формувальний експеримент) з метою виявлення, обґрунтування, перевірки ефективності умов підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з безробітними;
- **статистичні методи:** кількісної та якісної обробки одержаних результатів експерименту забезпечили обробку даних, засвідчили достовірність отриманих результатів дослідження.

Практична значущість дослідження полягає у розробці комплексної програми психолого-педагогічного супроводу, що включає комплекс заходів по формуванню мотиваційної готовності прийняття дитини прийомними батьками і сімейних цінностей у дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, в умовах прийомної сім'ї.

Експериментальна база дослідження. «Уманський районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді». У дослідженні взяли участь 91 прийомна сім'я, 135 дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, що виховуються в прийомних сім'ях; 20 співробітників центру

соціальних служб, 5 співробітників Відділу опіки та піклування та охорони дитинства м. Умані, 10 викладачів і студентів волонтерів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, факультету соціальної та психологічної освіти

Теоретичне значення полягає в тому, що: вперше уточнено поняття «сімейні цінності», визначено систему цінностей дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, які виховуються в умовах прийомної сім'ї, що доповнює зміст сімейного виховання (теорія виховання), а також соціального виховання (соціальна педагогіка); обґрунтовано зміст і способи формування сімейних цінностей у дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, в умовах прийомної сім'ї;

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження висвітлювалися у виступах на конференціях і семінарах різного рівня, а саме: *всеукраїнських* – «II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Просоціальна особистість у гендерному вимірі : теоретико-методологічні та прикладні аспекти» (Умань, 21 березня 2019 р.); «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Умань, 11 жовтня 2019 р.).

Матеріали дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 2 тез доповідей автора.

Структура випускної кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 111 сторінок, основного тексту – 82 сторінки, список використаних джерел становить 84 найменування. Робота містить 2 таблиці, 4 додатки.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі наведено теоретичне узагальнення та підхід до вирішення важливої й актуальної проблеми щодо формування сімейних цінностей у дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. Досягнута мета, виконані завдання дають підстави для загальних висновків:

1. Вивчено появу і закріплення інституту прийомної сім'ї обумовлено, з одного боку, еволюцією підходу до допомоги дітям без батьків; з іншого, - недостатнім потенціалом існуючих закладів утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

Прийомна сім'я виступає як інститут і суб'єкт виховання дитини, що залишився без піклування батьків; як форма сімейного влаштування дітей поза кровної сім'ї. Прийомна сім'я непрофесійна і професійна родина (в різних її формах – усиновлення, опіка, прийомна і патронатна сім'я, сімейно-виховна група) – це специфічний інститут виховання дитини, що залишився без піклування батьків, головною метою якого є соціалізація дитини, формування ціннісного ставлення до світу, до сім'ї, до себе.

2. Визначено сімейні цінності дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, розглянуті як система стійких соціально значущих уявлень, які впливають на вибір світоглядних і моральних установок, уявлень про сімейні стосунки, відповідального сімейного поведінки індивіда, заснованих на розумінні інституту сім'ї. До базових сімейних цінностей, які необхідно і можливо сформувати в обмежений період часу в умовах прийомної сім'ї, відносяться: розуміння сім'ї як цінності; повага (Шанування) до старших, турбота про молодших, культура побуту, уявлення про гендерних сімейних ролях і повагу до них.

Для формування сімейних цінностей у дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, в прийомній сім'ї необхідно створення спеціальних умов: створення сприятливого психологічного клімату сім'ї та ситуації успіху для дітей, які виховуються в родині, а також підвищення мотивації прийняття дітей в прийомну сім'ю.

3. Проаналізовано зміст і способи формування сімейних цінностей у дітей сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, в умовах прийомних сімей реалізується через комплексну програму психолого-педагогічної супроводу прийомної сім'ї та дітей-сиріт. Комплексна програма психолого-педагогічного супроводу прийомної сім'ї по формуванню сімейних цінностей включає наступні компоненти: цільовий (створення емоційного благополуччя дитини-сироти в сім'ї, формування ціннісного ставлення до світу, до інших людей, до сім'ї, до себе і самореалізації в суспільстві); змістовний (базові сімейні цінності); організаційний (система програмних заходів; способи формування сімейних цінностей: наставництво, патронаж, обмін досвідом, створення виховують ситуацій, тренінги, поведінкова терапія, ведення «Книги життя» та ін.); блок моніторингу.

Реалізація комплексної програми психолого-педагогічного супроводу процесу формування сімейних цінностей являє послідовність підготовчого, адаптаційного етапів, які не мають чітких часових меж. Логіка, зміст і реалізовані способи на кожному з етапів визначаються характером проблемного поля прийомної сім'ї: готівковим досвідом сімейного виховання прийомних батьків, мотивацією прийняття дитину сироту в сім'ю, досвідом проживання дитину сироту в сім'ї і рівня сформованості сімейних цінностей.

4. За результатами формуючого етапу дослідно-експериментальної роботи була виявлена позитивна динаміка всіх компонентів системи сімейних цінностей, а також результати підтверджені методами математичної обробки результатів, що свідчить про обґрунтованості і результативності розробленого змісту і реалізованих способів формування сімейних цінностей у дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, в умовах прийомної сім'ї.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребують такі питання, як: створення проектів на популяризацію усиновлення дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, розроблення інноваційної моделі дитячих установ для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків.